

# LIETUVOS DAILĖ NACIONALINIO IŠSILAISVINIMO LAIKOTARPIU XX A. PABAIGOJE: ĮKŪNYTOS POLITINĖS IR IDEOLOGINĖS IMPLIKACIJOS

*Giedrius Gulbinas*

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA

Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

giedrius.gulbinas@gmail.com

Šiandien mažai kas abejoja, kad XX a. pab. įvykiai, susiję su valstybingumo atkūrimu, darė įtaką ne tik meno lauko transformacijoms instituciniu lygmeniu, bet ir savaip buvo reflektuojami menininkų kūryboje. Į klausimą, kaip Dainuojanti revoliucija audrino menininkų vaizduotę, kol kas atsakyta tik iš dalies, konstatuojant išsivadavimo iš tradicijos, internacionalizacijos, kūrybinės laisvės intencijas ir įvardijant jų ryšį su Atgimimo diskursais. Šio straipsnio tikslas yra apibrėžti Atgimimo diskursus, jo ideologinę paradigmą ir paanalizuoti, kaip jis buvo reflektuojamas to meto dailėje. Atgimimo diskursui identifikuoti ir apibrėžti šiame straipsnyje pasitelkiamos istorikų ir filosofų studijos, kuriose nagrinėjamas sovietmečio bei nacionalinio išsivadavimo laikotarpis. Straipsnyje analizuojamų kūrinių chronologinės ribos yra 1988–1991 metai. Šis laikotarpis pasirinktas todėl, kad būtent tada buvo atkuriamas valstybingumas, o Atgimimo diskursas po 1991 m. pradėjo dinamiškai keistis, vieniems diskursams susitraukiant ir randantis begalei naujų, iš esmės pakeitusių ir visuomenės mąstymo kryptis. Pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje sutelkiamas į grupių „Post Ars“ ir „Žalias lapas“ to meto akcionistinę praktiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: perestroika, atgimimas, trauma, abjekcija, ideologija.

Kraštas, kurį iš savo protėvių paveldėjom, yra mūsų. Vadinam jį Lietuva ir norim, kad šis žodis iš pasaulio kalbos, iš jo žemėlapiu neišnyktų <...>. Istorija, į kurią atsiremiam, yra mūsų istorija <...>. Kalba, kuria kalbam ir kuria didžiuojamės, yra mūsų kalba <...>. Gamta, kurioje esam, yra mūsų, bet mes

esame jos. Nuvalykime užterštas žalias jos akis <...>. Mes sveikiname Persitvarkymą, išlaisvinantį dvasią, mintį, darbą, kūrybą, ir po jo vėliavom – viešumo ir demokratijos vėliavom – siekiame atsinaujinti, atginti žmogui ir tautai.

*Justinas Marcinkevičius<sup>1</sup>*

<sup>1</sup> Justinas Marcinkevičius, in: *Atgimimas*, 1988 09 16, Nr. 1, p. 1.

Kaip pastebi meno istorikė ir kritikė Amelia Jones, struktūralistinės ir poststruktūralistinės epistemos įsivertinimas XX a. antroje pusėje Vakarų civilizacijoje lėmė ir kūno sampratos kaitą<sup>2</sup>. Modernistinį, transcendentalumu paremtą kūno ir sąmonės dualizmą pakeitė kūno kaip integralios struktūros suvokimas. Anot autorės, tai buvo vienas iš pagrindinių veiksnių, lėmusių tai, kad XX a. 7 deš. kūnas tapo viena svarbiausių meninės raiškos vietų ir priemonių. Lietuvoje kūnas, kaip meninės raiškos priemonė (labiau nei vieta) ir vieta, imamas naudoti XX a. 9 deš. pabaigoje. Skirtingai nei Vakarų pasaulyje, Lietuvoje 9 deš. pab. toks epistemologinis lūžis dar nefiksuojamas. Aišku tai, kad akcija ir performansas tapo etapiniu reiškiniu Lietuvos dailės istorijoje dėl „destruktyvaus“ santykio su tradicinės dailės samprata. Pagrindinės šios raiškos savybės – efemeriškumas ir antimedžiagiškumas – griaua bet kokią monumentalumo, pretenduojančio į amžinybę, iliuziją. Bet kas lėmė, kad akcija ir performansas tapo pagrindinėmis to laikotarpio Lietuvos dailės emblemomis? Kodėl aktyvus kūnas tapo tokia svarbia meninės raiškos priemone? Ar tai gali būti susiję su persitvarkymo/atgimimo/pabudimo idėjinėje aplinkoje įvykusia simbolinės tvarkos transformacija ir poreikiu perkurti tapatybę?

Sovietmetis ir Atgimimo laikotarpis pastarąjį dešimtmetį yra tapęs vienu aktualiausių mokslinių tyrinėjimų objektu<sup>3</sup>. Viena reikšmingiausių Atgimimo laikotarpiui ir Sąjūdžio judėjimui skirtų studijų yra Jūratės Kavaliauskaitės ir Ainės Ramonaitės 2011 m. sudaryta kolektyvinė monografija *Sąjūdžio ištakų paieška. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, kurioje remiantis atlikto tyrimo rezultatais daroma išvada, kad Sąjūdžio judėjimas gimė, kaip buvo bandoma aiškinti, ne iš visuomenės kolektyvinėje atmintyje įskiepytu valstybingumo nuostatų ir pilietinės valios (nes, anot monografijoje cituojamo istoriko Arūno Streikaus,

9 deš. viduryje visuomenė tos valios tiesiog neturėjo<sup>4</sup>), bet iš sovietmečiu susiformavusių savaimių<sup>5</sup> socialinių grupių<sup>6</sup>, kurių režimas nesugebėjo kontroliuoti arba jos buvo pusiau toleruojamos. Monografijos autorių nuomone, būtent iš šių grupių bei jų tarpusavio sąsajų išaugo Sąjūdžio judėjimas<sup>7</sup>. Remiantis šioje monografijoje pateikiama savaimių socialinių grupių analize, galima identifikuoti ir pagrindinius sovietmečiu išplėtotus alternatyvius diskursus, kurie sudarė Atgimimo diskurso ideologinį pamatą. Alternatyvių diskursų reikšmė Atgimimo laikotarpio pradžioje gali būti įvertinta ir atsižvelgiant į faktą, kad nepriklausomybės bei valstybingumo atkūrimo siekis viešai buvo deklaruotas ne iš karto, o nuo 1989 metų<sup>8</sup>.

Monografijos autoriai išskiria šias pagrindines savaimes socialines grupes, kurių nariai sudarė Inicijatyvinės grupės ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio judėjimo branduolį: katalikiško pogrindžio, etnokultūrinio sąjūdžio (žygeivių, kraštotyrininkų, folkloristų), roko muzikos apologetų, menininkų ratelių, mokslininkų (filosofų, lituanistų, istorikų, fizikų ir ekonomistų) ir žaliųjų. Sąjūdžio periodikoje<sup>9</sup> kiekybiškiausiai išsiskiria būtent su šių grupių interesais susijusi problematika: istorinės tiesos, žmogaus teisių, ekologijos, valstybės ūkinio racionalumo, kūrybos laisvės ir kt. Tačiau be diskursų, kylančių iš savaimių socialinių grupių interesų, ne mažiau svarbios (net reikšmingesnės) – atgimimo,

2 Amelia Jones, „Survey“, in: *The Artist's Body*, edited by Tracey Warr, Phaidon Press, 2000, p. 19–43.

3 Tai iš dalies susiję ir su jaunosios kartos istorikų (Tomo Vaišetos, Aurimo Švedo, Viliaus Ivanausko, Sauliaus Grybkausko ir kt.) pasirinktomis tyrinėjimų kryptimis.

4 Arūnas Streikus, „Lietuvos katalikų pilietinio aktyvumo pavyzdžiai ir ribos XX amžiuje“, in: M. Jurkutė, N. Šepetytė, *Demokratija Lietuvoje: pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*, Vilnius: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, p. 150, (cituojama pagal: Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Aurimas Švedas, *op. cit.*, p. 13).

5 Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė ir Aurimas Švedas siūlo „savaimios visuomenės“ sąvoką, kur žodis *savaimus* reiškia laisvas, nepriklausomas; *Ibid.*, p. 24.

6 Savaimės socialinės grupės yra suprantamos kaip alternatyvi socialinė erdvė, kurioje socialiniai ryšiai plėtojasi ir bendravimas vyksta savarankiškos organizacijos principu, atskirai nuo valstybės.

7 *Ibid.*, p. 24.

8 Nerijus Šepetytė, „Pabudome ir kelkimės. Keli etiudai apie Sąjūdžio vaikystę“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 5, p. 225.

9 *Sąjūdžio žinios, Atgimimas, Respublika* ir kt. Taip pat paminėtinas ir mėnraštis *Kultūros barai*.

atsinaujinimo ir persitvarkymo idėjos. Jos, kaip pažymi istorikas N. Šepetys, yra išaugusios iš 9 deš. vid. Michailo Gorbačiovo paskelbtos perestroikos (liet. persitvarkymo) programinių nuostatų<sup>10</sup>, raginančių įveikti sistemine ekonomine ir politine SSRS stagnaciją. Persitvarkymo programoje buvo deklaruoti viešumo (*glasnost*) ir demokratijos principai, turėję paskatinti platesnius visuomenės sluoksnius prisijungti prie valstybės reformavimo. Tačiau, skirtingai nei planavo perestroikos autorai, šios reformos veikė ne kaip akumuliuojanti jėga, bet kaip disociatyvus – socialines, politines ir ekonomines įtampas išlaisvinantis – veiksnys, nuvedęs prie galios decentralizacijos ir SSRS dezintegracijos. Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų bei Centrinės Europos šalyse, tai buvo politiškai dinamiškas metas, kurio kulminacija – valstybės nepriklausomybės atkūrimas.

Atgimimo diskurso struktūra neabejotinai leidžia suprasti to meto vaizduotę audrinusios problematikos spektrą, tačiau tai tik viena iš diskurso charakteristikų. Šiuo atveju svarbu įvertinti ir kokybines diskurso charakteristikas, t. y. ideologines nuostatas. Užsienio ir Lietuvos mokslininkai (Gary Hartmanas, Terry D. Clarkas, Leonidas Donskis), tyrinėję valstybingumo atkūrimo procesus posovietinėse šalyse, konstatuoja, kad Lietuvos, kaip ir kitų posovietinių respublikų, atveju nacionalizmas buvo nepriklausomybės judėjimo pagrindinė jėga. Greta to, kaip pažymi L. Donskis, lietuvių nacionalizmas buvo ir yra „agresyviai gynybinis, uždaras, viktimizuotas ir nuolatos ieškantis vidaus bei išorės priešų“<sup>11</sup>, t. y. traumuotas. Kaip pastebi T. D. Clarkas, traumatizmas būdingas lietuvių nacionalizmui nuo Sąjūdžio įsisteigimo pradžios 1988 metais<sup>12</sup>. Be abejo, tam įtakos turėjo dramatiški XX a. istorijos įvykiai: du karai, okupacija, represijos ir kt. Be šių smurtinių įvykių, Lietuva

XX a. antroje pusėje išgyveno ir intensyvią modernizaciją, kuri, anot kultūros tyrinėtojų, faktiškai neatsiejama nuo traumos<sup>13</sup>.

Trauminiu simptomu nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio politikoje ir kultūroje galima laikyti *atgimimo* sampratą, kuri užėmė vieną iš centrinių pozicijų to meto viešajame diskurse. Pats žodis *atgimimas* turi dvi prasmes. Pirma, tai – Renesanso sinonimas, antra, tai – veiksmas. Abiem atvejais atgimimo sąvoka suponuoja neigatyvų santykį su praeitimi. Pirmu, t. y. Renesanso, atveju atgimimas yra vertybinė pozicija, reiškianti neigiamą nusistatymą ankstesnės epochos atžvilgiu, nors epocha pati savaime nėra nei gera, nei prasta. Antru atveju atgimimo veiksmas suponuoja prieš tai buvus pasyvumo ar neveiknumo būseną: miegą, mirtį ir pan. Atgimimo sąvokoje užkoduotas neigiamas santykis su praeitimi atitinka neigiamą požiūrį į praėjusią epochą. Negatyviai vertinamos ne tik represijos, bet ir kultūrinis palikimas, kuris ne visada paženklintas ideologijos. Greta neigiamo santykio su praeitimi, atgimimas, kaip veiksmas, įtraukia ir kūniškumo kategoriją: atgimti kviečiamas žmogus ir tauta. Tokiu būdu neigiamas santykis su praeitimi perkeliamas į kolektyvinę ir individualią atmintį, be to, suabejojama tapatumo vientisumu, žmonių veikla „iki pabudimo“ traktuojama kaip „neveiksni“. Alfredas E. Sennas pastebėjo, kad 1993 m. *Gimtajame krašte* Justinas Marcinkevičius jau kritikavo iš sovietinio laikotarpio pabudusios Lietuvos vaizdinį<sup>14</sup>.

#### DVI TRAUMOS SAMPRATOS: PSICHOLOGINĖ IR SOCIOKULTŪRINĖ TRAUMA

Trauma kultūros studijų dėmesio centre atsiduria XX a. 9 deš. pabaigoje<sup>15</sup>. Panašiu metu traumos problematika

10 Nerijus Šepetys, *op. cit.*, p. 225.

11 Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*, Vilnius: Versus aureus, 2002, p. 54.

12 Terry D. Clark, „Nationalism in Post-Soviet Lithuania: New Approaches for the Nation of „Innocent Sufferers““, in: *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*, ed. Lowell W. Barrington, University of Michigan, 2006, p. 181.

13 E. Ann Kaplan, *Trauma Culture. The Politics of Terror and Loss in Media and Literature*, Rutgers University Press, 2005, p. 24.

14 Alfred Erich Senn, „Comparing the Circumstances of Lithuanian Independence, 1918–1922 and 1988–1992“, in: *Journal of Baltic Studies*, Vol. 25, Nr. 2, p. 126.

15 Irena Šutinienė, „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, in: *Filosofija, sociologija*, 2001, Nr. 1, p. 57–62.

aktualizuojama Vakarų šiuolaikinio meno diskurse. Halas Fosteris pateikia platų apibendrinimą, kodėl minėtu laikotarpiu šios kategorijos sulaukė menininkų dėmesio. Jo nuomone, tai iš dalies galėjo nulėmti „nepasitenkinimas tekstiniu realybės modeliu – tarsi reali plotmė“<sup>16</sup>, kuri buvo represuojama poststruktūralistinio postmodernizmo, sugrįžo kaip trauminė<sup>17</sup> bei stiprėjo „neviltis dėl gilėjančios AIDS krizės, sisteminio skurdo, nusikaltimų bei sugriuvusios gerovės vertybės vizijos...“<sup>18</sup>. Dėmesys traumai XXI a. dar labiau išaugo dėl JAV, o vėliau ir Europoje įvykdytų teroro išpuolių.

Traumos samprata ir teorija yra diversifikuota tarp įvairių mokslo šakų (psichologijos, sociologijos, kultūros studijų, istorijos) ir autorių, turinčių skirtingas interpretacines pozicijas (be psichologinės traumos, socialinių mokslų diskurse egzistuoja dar bent keletas traumos sampratų, pvz., istorinė ir kultūrinė). Į traumos sąvokos taikymo socialiniuose moksluose problemą dėmesį yra atkreipusi Irena Šutinienė, kuri straipsnyje „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“<sup>19</sup> pristatė sociokultūrinės traumos sampratą ir jos taikymo sritis. Nors traumos sąvoka į kultūros studijų diskursą perkelta iš psichoanalizės teorijos<sup>20</sup>, tačiau egzistuoja fundamentalūs šių sampratų skirtumai.

Sociokultūrinė traumos teorija, skirtingai nei psichoanalizė, kuri nagrinėja tik atskiro individo psichikos procesus, dėmesį telkia į kolektyvinius reiškinius, veikiančius įvairaus dydžio socialinėse grupėse. Irena

Šutinienė, remdamasi Neilo Smelserio studija, išskiria du sociokultūrinių traumų tipus, t. y. masinę ir kolektyvinę<sup>21</sup>, kurios viena nuo kitos skiriasi socialinės grupės imtimi. Masinė sociokultūrinė trauma reiškiasi didžiojoje visuomenės dalyje, o kolektyvinė – atskirose socialinėse grupėse. Sociokultūrinė trauma, kaip reiškinys, priklauso tiek nuo individualios psichikos, tiek nuo išorinių veiksnių, sąlygojančių jos masiškumą. Jeffrey Alexanderis taip apibrėžia kultūrinę traumą:

Kultūrinė trauma pasireiškia tada, kai visuomenės nariai bendrai jaučia, kad susidūrė su siaubingu įvykiu, paliksiančiu gilius ženklus jų grupinėje atmintyje, kurie esmiškai ir negrįžtamai įtakos jų tapatumą ateityje.<sup>22</sup>

Sociokultūrinės traumos samprata iliustruojama patsitelkiant modernybės kategoriją, kuri ženklina pasaulėjautos transformacijos laikotarpį, t. y. metą, kai griuvo tradicinė kultūra<sup>23</sup>. Prie įvykių, galinčių sukelti sociokultūrinę traumą, yra priskirtini šie: revoliucija, ekonominė krizė, karas, okupacija, priverstinė migracija, religinė reforma ir kt.<sup>24</sup> Bet pagrindinis sociokultūrinę traumą sąlygojantis veiksnys yra kolektyvinė atmintis, kuri nėra „masinė individualių atminčių suma, o komunikacijos sukonstruota bendra atmintis (tradicija)“<sup>25</sup>.

#### MENININKŲ LAIKYSENA IR RAIŠKOS YPATUMAI NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO LAIKOTARPIU

9 deš. pab. prasidėjusiuose visuomenės demokratizacijos ir decentralizacijos procesuose aktyviai dalyvavo ir menininkai. Rasa Vasinauskaitė, kalbėdama apie procesus teatro pasaulyje, pažymi, kad:

Autorė savo straipsnyje pažymi, kad socialiniuose moksluose išryškėjęs dėmesys traumai yra 10 deš. reiškinys ir sietinas su tokiais autoriais kaip Neilas Smelseris, Arthuras Nealas, Cathy Carutha ir Piotru Sztompka.

16 Fosteris veikiausiai turi omenyje vieną iš trijų Lacano pasiūlytų psichinių dimensijų, ji, anot Audronės Žukauskaitės, atitinka subjekto jutimų ir percepcijų visumą, kuri gali būti apibūdinama tik negatyviai, kaip santykio su kitu nesatis; Audronė Žukauskaitė, *Anapus signifikanto principo. Dekonstrukcija, psichoanalizė ir ideologijos kritika*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 78.

17 Hall Foster, *op. cit.*, p. 122.

18 *Ibid.*

19 Irena Šutinienė, *op. cit.*, p. 57–62.

20 *Ibid.*, p. 57.

21 *Ibid.*

22 Jeffrey C. Alexander, *Trauma: A Social Theory*, UK: Polity Press, 2012, p. 6.

23 Ann E. Kaplan, *op. cit.*, p. 24.

24 Irena Šutinienė, *op. cit.*, p. 58.

25 *Ibid.*, p. 59.

permainų laikotarpiu tuomet vyresnės kartos kūrėjams teko apsispręsti, meniškais ar nemeniškais būdais kovoti su nekenčiamos sistemos likučiais ar sukti naujų horizontų, laisvos raiškos link, kuriuos lig šiol trūko.<sup>26</sup>

Tokie pat procesai vyko ir dailėje.

Šio revoliucinio laikotarpio euforija ir idėjos atsispindėjo jaunosios kartos dailininkų kūryboje. Jie rinkosi kalbėjimo būdus, atitinkančius jų įsivaizduojamą šiuolaikiškumo sampratą, t. y. siekį įsisavinti Vakarų dailės paradigmą bei atspindėti laikmečio emociją ir idėjinę būklę. Todėl pastarųjų kūrybai būdingi ne tik naujų raiškos būdų bei strategijų ieškojimai, bet ir atgimimo, pabudimo, ekologijos, kultūros paveldo, istorinės tiesos, atminties, identiteto ir kitos temos. Dalis menininkų, pavyzdžiui, Česlovas Lukenskas tiesiogiai dalyvavo ir politinėje veikloje<sup>27</sup>, kiti, pavyzdžiui, Gediminas Urbonas, visuomeninę poziciją ekologinėmis temomis reiškė per kūrybą<sup>28</sup>. Tuo metu Lietuvos mene viena svarbiausių meninės raiškos priemonių tapo kūnas. Charakteringiausiai šie procesai atsispindėjo grupių „Žalias lapas“<sup>29</sup> ir „Post Ars“<sup>30</sup> kūrybinėse praktikose.

Grupę „Žalias lapas“ 1988 m. subūrė VDA studijavę studentai. Iki 1992 m., kai išsiskirstė, jie įgyvendino

per 30 įvairaus pobūdžio projektų<sup>31</sup>: instaliacijų, performansų, akcijų, happeningų. Grupės performansams *Geležinis vilkas* (1988, Vidaus reikalų ministerijos Kultūros ir sporto rūmai, Vilnius), *Angakokas* (1990, Nidos Didžioji kopa), *Žmogaus suvokimas* (1990, Nidos centrinis paplūdimys) ir akcijoms *Aktyvacija* (1990, Dailės parodų rūmai, Vilnius), *Kelias* (1990 12 10, Vilniaus Rotušės aikštė) būdinga įvairi Atgimimo diskursų tematika: ekologija, etnografija, žmogaus teisės, atgimimas ir kt.

Bene masiškiausia ir išskirtiniausia grupės „Žalias lapas“ akcija – *Kelias*, surengta 1990 m. gruodžio 10 d. Vilniaus Rotušės aikštėje. Tai pirmas tokio masto projektas, skirtas viešajai erdvei, į kūrybinį procesą įtraukęs ir miestiečius: automobilių vairuotojus bei pėsčiuosius. Skambant muzikai, ant gatvės grindinio priešais Rotušę menininkai iš anglies ir kreidos miltelių suformavo antropomorfines figūras, kuriomis, atidarius eismą, važiavo mašinos ir vaikščiojo pėstieji.

*Kelias* buvo pirmą kartą Lietuvoje meninė akcija, kuri turėjo aiškiai apibrėžtą idėjinį kontekstą ir visuomenišką poziciją. Akcija įvyko Žmogaus teisių dieną – gruodžio 10-ąją (1990) – ir buvo skirta šiai progai. Po penkių dienų – gruodžio 15-ąją – Lietuvoje įkurta Žmogaus teisių gynimo asociacija. Nors žmogaus teisių diskursas priskiriamas ankstyvojo sąjūdžio etapui ir siejamas su konstitucinių reformų reikalavimais, tuo metu aktyvioji visuomenės dalis dar buvo atsargi ir retai kada peržengdavo perestroikos pažymėtą reformų kryptį<sup>32</sup>. Be pareiškimo, kad meninė akcija skirta Žmogaus teisių dienai, kitų politinių pareiškimų nebuvo. Ant gatvės iš kreidos ir anglies miltelių suformuotos žmonių figūros, jų trypimas ir suvažinėjimas čia buvo organizuoti kaip pilietinio protesto meniniai simboliai. Panašią visuomeninę poziciją yra išreiškęs ir

26 Rasa Vasinauskaitė, „Perkūros laikas. Identiteto paieškos Jono Vaitkaus ir Oskaro Koršunovo spektakliuose“, in: *Pažymėtos teritorijos*: Straipsnių rinkinys, sudarė Rūta Goštautienė, Lolita Jablonskienė, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 192.

27 Česlovas Lukenskas buvo Sąjūdžio rėmimo grupės Juozo Gruodžio konservatorijoje steigėjas ir Sąjūdžio steigiamojo susirinkimo dalyvis; Autoriaus pokalbis su Č. Lukensku, 2015 11 16.

28 G. Urbonas: „Žalio lapo“ tiek pavadinimas, tiek pirmieji „atsitikimai“ susiję su tuo, kas įvyko Černobylyje, kas dėjosi Afganistane, t. y. su gresiančia moraline ekologine katastrofa“; Justina Žukauskaitė, „Gedimino sapnas, arba triukšmas dėl noise“; in: *Kultūros barai*, 2013, Nr. 7–8, p. 76.

29 Grupės narių sudėtis įvairiais laikotarpiais keitėsi. Be Gedimino Urbono, kuris buvo grupės iniciatorius, prie jo buvo prisijungę Artūras Makštutis, Danielė Vyšniauskaitė, Džiugas Katinas, Aidis Bareikis, Julius Ludavičius ir kt.

30 Grupės branduolį sudarė Česlovas Lukenskas, Robertas Antinis, Aleksas Andriūškevičius, Gintaras Zinkevičius.

31 Kęstutis Šapoka, „Pokalbis su Gediminu Urbonu“, in: *(Ne)prisklausomo šiuolaikinio meno istorijos*, sudarytojai Vytautas Michelkevičius, Kęstutis Šapoka, Vilnius: Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga, 2011, p. 175.

32 „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio laikinieji nuostatai“, in: *Atgimimas*, 1988 09 16, Nr. 1, p. 4.

Č. Lukenskas, inicijavęs akcijų seriją *Išmestas žmogus* (1989, Jonavos r.; 1989, Kaune; 2000 m. kartu su VDA KDI studentais), kurios metu savo kūną „išmesdavo“ įvairiose apleistose viešose vietose. Anot autoriaus, tai buvo reakcija į antihumanišką laikmečio aplinką<sup>33</sup>. Tačiau, skirtingai nei „Žalias lapas“, Č. Lukenskas šios savo akcijos daugiau niekaip politiškai neartikuliuo.

Akciją *Kelias*, atsižvelgiant į menininkų viešai deklaruotą dedikaciją žmogaus teisėms ginti, galima laikyti socialiai angažuoto meno Lietuvoje pirtaku. Tai buvo ir pirmoji akcija, kai praeiviai ir automobilininkai savo dalyvavimu pabaigė kūrinį, simboliškai atkartodami sutripyto ir pervaziūoto, kitaip tariant, paniekinto žmogiškumo situaciją to meto visuomenėje. Tai ir etapinis „Žalio lapo“ kūrinys, kuriame mitologizaciją ir rituališkumą, būdingus tais pačiais metais Nidoje įgyvendintiems performansams *Begalybės suvokimas*, *Žmogaus suvokimas* ir *Angakokas*, pakeitė abstraktesnę raišką.

1989 m. vidurinėsios kartos menininkų suburta grupė „Post Ars“ manifestuose akcentavo nusistatymą prieš dailės tradicijas ir sustabarėjusią kultūrą. Tačiau iš pirmo žvilgsnio tik į meno lauką orientuotas siekis nepaneigia ryšio su platesniu sociokultūriniu kontekstu. Ryšys atsiskleidžia per „Post Ars“ kūrybos semantiką, kurioje galima identifikuoti to meto diskurso elementus. Grupės ir atskirų jos narių akcijose bei performansuose gausu simbolinės destrukcijos (deginimo, naikinimo ir laidojimo) veiksmų<sup>34</sup>.

Tarp „Post Ars“ grupės ir atskirų jos narių projektų etapiniu laikytina akcija *Zatyšiai* (1990 10 20, Jonavos r.), išsiskirianti tiek savo apimtimi, tiek siužetu. Ji vyko

Zatyšių žyvro karjere, į kurį dalyviai ir žiūrovai vyko savo transportu bei specialiai užsakytu autobusu. Akciją sudarė trys individualūs A. Andriuškevičiaus, R. Antinio ir Č. Lukensko sumanymai, kurie buvo įtraukti į nuoseklų naratyvinį siužetą. A. Andriuškevičiaus sumanymą perteikė iš ruloninio popieriaus juostų karjero perimetru akcijos savanorių formuojamos taisyklingos geometrinės konfigūracijos. R. Antinio sumanymas – chaotiško švilpynių gausmo lydima ritualizuota eiseną, kuri į A. Andriuškevičiaus „pažymėtą“ erdvę įnešė, labai panašiai kaip per vėliavos pagerbimo ceremonijas, išskleistus audeklus. Juos paguldžius ant žyvro, išryškėjo dengiamos žmonių figūros. Čia pat buvo sukrauti antropomorfinės formas primenantys minkšti kevalai, kurie iš karto padegti. Baigiant degti žmogaus išnašoms, prasidėjo Č. Lukensko akcijos scenarijaus dalis. Ruloninio popieriaus geometrija suardyta, o popieriumi apvynioti akcijos savanoriai, tarsi kokonai ar sėklos, buvo pasodinti į karjere paruoštas duobes. Netrukus chaotišką švilpynių gausmą pakeitė ritmiškas švilpimas, kuris kvietė atgimti, o visas akcijos rekvizitas buvo čia pat sudegintas. Kaip pastebėjo Gediminas Gasparavičius, akcijos scenarijus atitiko tris simbolinius žingsnius – vietos įkultūrinimą, laidojimą ir atgimimą<sup>35</sup>.

Siekiant visapusiškai suprasti *Zatyšių* akcijos semantiką, reikia išskirti šiuos projekto semantiką apsprendžiančius dėmenis: kolektyviškumą, aplinką, rituališkumą ir naratyvą. Ši akcija buvo viena iš ne daugelio, galbūt vienintelė (neskaitant atvejų, kada Lukenskų sodyboje buvo organizuojami masiškesni menininkų susibūrimai), kai buvo stengiamasi suburti kuo gausesnį žiūrovų ir dalyvių būrį, turėjusį sukurti bendruomeniškumo, nors ir laikino, patirtį. Daugumos „Post Ars“ akcijų, įgyvendintų Lukenskų sodybos apylinkėse, be jos dalyvių, daugiau niekas nėra matęs gyvai. Menininkai to ypač ir nesiekė. Todėl pastangos

33 Autoriaus pokalbis su Č. Lukensku, 2015 11 16.

34 Č. Lukensko akcijos: *Degantis žmogus* (1989, Šalūgiškių k.), *Išmestas žmogus* (1989, Šalūgiškių k.), *Stulpai* (1989, Šalūgiškių k.), *Degantys daiktai* (1990, Jonavos r.), kartu su A. Andriuškevičiumi – *Kūjis* (1991, Jonavos r.); R. Antinio akcijos *Tirpstantis žmogus* (1990, Kaunas), *Dengianti plokštuma* (1990, Jonavos r.), instaliacijų serija epitafijos tema (1989–1990) ir kt., kurias papildė simboliniai perkūrimo veiksmai (grupės akcija *Keliaujantys keturkampiai* (1990, Jonavos r.), Č. Lukensko akcija *Žmogus – sėkla* (1990, Šalūgiškių k.), Č. Lukensko akcija *Žemės apvaisinimas* (1990, Šalūgiškių k.) ir kt.

35 Gediminas Gasparavičius, „Kur POST ARS palieką pėdsaką?“, in: *7menodienos*, 2002 09 06, Nr. 533, [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-20], [http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110307054101/http://www.culture.lt/7md/?leid\\_id=533&kas=straipsnis&st\\_id=289](http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110307054101/http://www.culture.lt/7md/?leid_id=533&kas=straipsnis&st_id=289).

sukviesti kuo didesnę dalyvių ir stebėtojų skaičių vertintinos kaip socialinio efekto siekis.

Č. Lukenskas<sup>36</sup>, R. Antinis<sup>37</sup> ir A. Andriuškevičius<sup>38</sup> yra pažymėję, kad sprendimus dėl vietos akcijų, ypač realizuotų gamtoje, dažnai padiktuodavo buvusios Č. Lukensko sodybos Šalūgiškių kaime (Jonavos r.), kuri buvo ir „techninė bazė“, aplinka. Tačiau daliai sumanymų, tarp jų akcijoms *Zatyšiai*, *Keliaujantys ketrkampiai* ir kt., aplinka buvo pasirinkama tiksliai. Anot Č. Lukensko, karjeras šiuo atveju pasirinktas kaip posturbanistinė aplinka<sup>39</sup>. Ši sąvoka gali turėti keletą prasmų. Viena būtų tapati postapokaliptinei aplinkai, neatsiejamai nuo distopinės pasaulio pabaigos vizijos. Kita sietųsi su galios vakuumo idėja, t. y. nekontroliuojama, laisva aplinka. Kadangi akcijos metu siekta simboliškai įkultūrinti aplinką, galima daryti išvadą, kad šiuo atveju aplinkos pasirinkimas susijęs su mitologinio pobūdžio erdvės steigimo intencijomis.

Rituališkumas, kaip raiškos būdas, liudija dėmesingumą mitologijai, neatsiejamai nuo etnografijos diskurso, prisidėjusio prie tautinio tapatumo sampratos puoselėjimo. Mitologiniai motyvai charakteringi ir 7–8 deš. Lietuvos dailei. Anot istorikų, kaip tik 7 ir 8 deš. sandūroje etnografinis sąjūdis buvo pasiekęs piką<sup>40</sup>. Ir nors po Romo Kalantos susideginimo valdžios jėgos struktūros ėmėsi represinių veiksnių prieš etnografinio sąjūdžio dalyvius, sąjūdis liko aktyvus iki pat nepriklausomybės atgavimo<sup>41</sup>. Ypač daug dėmesio etninei nostalgijai 1986–1987 m. skyrė laikraštis *Gimtas kraštas*, kurio tiražas tuo metu buvo pasiekęs 400 tūkst.<sup>42</sup> Ir nors dėmesys ritualui skatina ieškoti

gilesnių sąsajų su etnografiniu diskursu, be ritualo formos, akcijoje kitų užuominų į tautiškumą nėra. Įžanginis akcijos siužeto fragmentas – audinių įnešimo procesija – nors ir turi vizualinių sąsajų su vėliavos pagerbimo ceremonija, tačiau nebūtinai su tuo susijęs. R. Antinis dar iki *Zatyšių* akcijos varijavo epitafijos ir labiau abstrahuotos plokštumos (pozityvo-negatyvo) motyvus<sup>43</sup>. Tekstilinis audinys šiuo atveju labiau sietinas su epitafijos, kuri yra jungtis tarp praeities ir dabarties pasaulių, semantine reikšme. Ritualas šios akcijos kontekste neturi sąsajų su nacionalizmo ideologija ir yra tikrai simbolinis gestas, nors ir turintis sąsajų su etnografija.

*Zatyšių* akcijos siužetą neabejotinai galima sieti su atgimimo vaizdiniu. Kaip jau minėta, atgimimo samprata Nepriklausomybės atkūrimo diskurse suponuoja neigiamą poziciją praeities ir neveiksniaus/pasyvaus kūno, turinčio atgimti ar pabusti, atžvilgiu. Kūniškumo aktualizavimas 9 deš. pab., be abejo, gali būti aiškinamas tiesiog lietuvių menininkų dėmesiu XX a. Vakarų meno paradigmam. Visgi marinamo ir atgaivinamo kūno variacijų įvairovė ir gausa reikalauja papildomo paaiškinimo. Jeigu atgimimo vaizdinys yra pagrįstas diskursu, tai lieka neatsakyta, kaip su šiuo diskursu susijęs marinamo kūno vaizdinys? Neveiksnus, pasyvus kūnas – praeitimi užkrėstas kūnas, kuris naujos simbolinės tvarkos atžvilgiu yra *abjektas*.

1982 m. pasirodė Julios Kristevos knyga *Powers of Horror. An Essay on Abjection*<sup>44</sup> (*Siaubo galios. Esė apie abjekciją*; prancūzų k. knyga publikuota 1980). Joje autorė tyrinėjant obsceniškumo, transgresijos elementus moderniojoje literatūroje (Georges'as Bataille'is, Marcelis Proustas, Antoninas Artaud, Franzas Kafka ir kt.), kultūros teorijoje išvirtino *abjekto*, *abjekcijos* ir *dejekto*<sup>45</sup> (angl. *deject*) sąvokos. Pirmąsias dvi

36 Autoriaus pokalbis su Č. Lukensku, 2016 02 16.

37 Autoriaus pokalbis su R. Antiniu, 2016 02 04.

38 Autoriaus pokalbis su A. Andriuškevičiumi, 2016 02 04.

39 Autoriaus pokalbis su Č. Lukensku, 2016 02 16.

40 Ainė Ramonaitė, „Paralelinės visuomenės užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiško pagrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė“, in: *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 41.

41 *Ibid.*, p. 45.

42 *Ibid.*, p. 116–117.

43 Kęstutis Kuizinas, *op. cit.*, p. 42.

44 Julia Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, New York: Columbia University Press, 1982.

45 *Dejekto* sąvoka pagal J. Kristevą žymi subjektą, turintį nepakankamą gynybinę reakciją, kad būtų sukurta simbolinė skirtis tarp subjekto ir abjekto.

netrukus imta plačiai interpretuoti ir taikyti kritinėje analizėje bei mene. Neatsitiktinai po šios knygos pasirodymo meno pasaulyje kilo susidomėjimas *abjekcija* (Cindy Sherman, Andresas Serrano, Louise Bourgeois, Kiki Smith ir kt.). 1993 m. Whitney muziejuje Niujorke buvo surengta paroda *Abject Art: Repulsion and Desire in American Art (Abjekto menas: bjaurėjimas ir troškimas Amerikos mene)*, įtvirtinusi abjekto meno terminą<sup>46</sup>. Tačiau 10 deš. antroje pusėje abjekto meną pradėta kritikuoti už paviršutiniškumą. Anot H. Fosterio, dauguma menininkų užuot naudojęsi abjekcijos teorijos pasiūlytais represinio režimo galios išviešinimo instrumentais, bandę atskleisti šio režimo krizę bei siūlę naujus požiūrius, tiesiog apsiribojo iliustratyviomis praktikomis: abjekto identifikavimu ir jo pristatymu kuriuo nors būdu (trauminės žaizdos zondavimu, obscenišku realybės žvilgsniu) arba abjekcijos sąlygų atkūrimu, siekiant sukelti abjekcijos reakciją, kad ji būtų patirta tiesiogiai, keltų šleikštulį ir galėtų būti reflektuojama<sup>47</sup>. Galbūt dėl šios H. Fosterio įvardytos priežasties abjekto menas, kaip reiškiny, XX a. pab. faktiškai nusilpo, o abjekcijos teorija liko kritinės analizės metodologine priemone, plačiai taikoma lyčių studijose, tyrinėjant įvairias ksenofobijos apraiškas ar marginalizacijos procesus. Lietuvoje abjekto ir abjekcijos sampratą į dailėtyros diskursą įvedė Lolita Jablonskienė<sup>48</sup>, abjekcijos teoriją dailėtyroje taikė Laima Kreivytė<sup>49</sup>, Virginija Vitkienė<sup>50</sup> ir kt.

46 *Abject art* apibrėžimas TATE galerijos terminų žodyne internete, [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-10], <http://www.tate.org.uk/learn/online-resources/glossary/a/abject-art>.

47 Hall Foster, „Obscene, Abject, Traumatic“, in: *October*, Vol. 78 (Autumn), p. 115–116.

48 Lolita Jablonskienė, „Kitos šiuolaikinių menų vaizdų interpretavimo galimybės“, in: *Menotyra*, Nr. 1(18), 2000, p. 36–39.

49 Laima Kreivytė, „Piešinio (at)mintis. Marijos Teresės Rožanskaitės darbų paroda galerijoje „Kairė–dešinė“, in: *7 meno dienų*, Nr. 976 (8), 2012 02 24, [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-20], [http://archyvas.7md.lt/lt/2012-02-24/daile\\_2/piesinio\\_at\\_mintis.html](http://archyvas.7md.lt/lt/2012-02-24/daile_2/piesinio_at_mintis.html).

50 Virginija Vitkienė, „Patirties įsisąmoninimas arba tautinio identiteto apraiškos šiuolaikinėje Lietuvos dailėje“, in: *Mokslo darbai*, 2005/5 (104), p. 59–65.

Julios Kristevos pasiūlyta abjekcijos samprata remiasi Sigmundo Freudo struktūriniu psichikos modeliu. Apibendrinant abjekciją galima įvardyti kaip gynybinę subjekto reakciją į abjektą (trikdį), keliantį grėsmę subjekto apibrėžto tapatumo<sup>51</sup> savivokai. Šiai gynybinei reakcijai, kuri reiškiasi kaip atmetimas, būdingas baimės, pasišlykštėjimo ir pykinimo jausmas. Esminė abjekcijos prielaida yra subjekto negalėjimas identifikuoti skirties<sup>52</sup> tarp savęs ir objekto. Kadangi abjekcija yra iš kūniškumo kylanti ir kūne besireiškianti patirtis, su kūnu susijusios substancijos arba arčiausiai kūno esančios substancijos (ekskrementai, kraujas, vėmalai, seilės, kraujas, plaukai, nagai ir kt.) yra geriausiai pažįstami abjektai.

Nors abjekcijos pagrindas ir glūdi pirminių instinktų plotmėje, pasak J. Kristevos, „abjekcijos pojūtis įtvirtintas superego plotmėje“<sup>53</sup>, kuri pagal S. Freudo psichikos modelį yra susijusi su socialinių normų ir vertybinės sistemos internalizavimu. Kaip pažymi Deborah Linderman, „niekas nėra abjektas pats savaime, abjekcija yra determinuota esamos simbolinės sistemos klasifikacijos specifikos“<sup>54</sup>, arba kitaip tariant, „abjekciją sukelia tai, kas ardo tapatybę, sistemą ir tvarką“<sup>55</sup>. Todėl abjekcijos kategorijos ribos yra sąlyginės: nuo nekontroliuojamos aplinkos fobijų, tabu, įvairių socialinės segregacijos formų iki savo kūno, kaip suteršto ir niekingo, išsižadėjimo.

„Post Ars“ akcijose *Zatyšiai* (1990), *Keliaujantys ke-turkampiai* (1990), R. Antinio akcijų serijoje *Dengianti plokštuma* (1990–1991), Č. Lukensko akcijose *Žemės apvaisinimas* (1990) ir *Žmogus – sėkla* (1990), „Žalio

51 Kūniško ir kultūrinio.

52 Deborah Lindeman pastebi, kad abjekcija yra tai, kas sukelia skirties nebuvimo siaubą. Žr. Deborah Linderman, „Review“, in: *Substance*, Vol. 13, No. 3/4, Issue 44–45: *Gilles Deleuze*, 1984, p. 140.

53 *Ibid.*, p. 15.

54 *Ibid.*, p. 141.

55 Julia Kristeva, *op. cit.*, p. 4.



lapo“ akcijoje *Aktyvacija* (1990), Nidoje įgyvendintuose performansuose-instaliacijose susiduriama su simbolinės purifikacijos siekiu, kur iš esmės antrinama to meto Persitvarkymo ir Atgimimo ideologinėms nuostatoms. Tad kyla klausimas, nuo ko buvo stengiamasi apsisvalyti tiek ideologiškai, tiek simboliškai? Atgimimo ideologija, iš vienos pusės, rėmėsi minties išlaisvinimo idėjomis ir žmogaus bei tautos atgimimo vaizdiniais, iš kitos pusės, įtvirtino visapusiškai neigiamą santykį su sovietine praeitimi. Būtent vertybinės sistemos transformacijų sukelta tapatumo krizė ir šios krizės kontekste išryškėjusios purifikacijos intencijos yra nukreiptos ne tiek į subjekto fizinį kūną, kiek į tame kūne internalizuotą atmintį, kuri trukdo naujos, nuo bet kokių sąsajų su sovietine praeitimi išlaisvintos tapatybės įtvirtinimui. Tačiau atmintis yra per daug kūniška, kad užtektų amnezijos, todėl kūnas turi būti palaidotas, sudegintas, ištirpdytas, kitaip sunaikintas, kad galėtų atgimti ar pabusti. *Zatyšių* akcijos baigiamoji scena – rekvizito deginimas – yra ne kas kita kaip simbolinis purifikacijos gestas, kurio metu atsikratoma objekto – istorijos.

#### IŠVADOS

1988–1991 m. Dainuojančios revoliucijos diskursus menininkai reflektavo įvairiais lygmenimis: nuo aktyvaus dalyvavimo politikoje iki menine akcija arba performansu išreikštos atgimimo sampratos interpretacijos. Grupių „Post Ars“ ir „Žalias lapas“ akcijos *Zatyšiai* (1990) ir *Kelias* (1990) patvirtina daug glaudesnę to meto dailės pasaulio ir politinio diskurso sąveiką, kuri Lietuvos dailės istorijoje įvardijama tik labai bendrais bruožais. Revoliuciniu laikomas dailininko kūno panaudojimas meninei raiškai simboliškai pakartoto euforinę tautos bei žmogaus „pabudimo“ retoriką, tačiau kartu įvaizdino atgimimo diskurso suponuotą trauminį santykį su istorija. Nacionalizmas – centrinė labai aiškiai išreikšta nepriklausomybės atkūrimo ideologinė ašis – didesnės įtakos lietuvių meniniam

akcionizmui nepadarė. Jis reikėsi tik labai abstrakčiame simboliniame lygmenyje – per traumuoto kūno, trauminės atminties ir atgimstančio kūno simbolišką (Č. Lukensko akcijos *Žemės apvaisinimas* (1990), *Žmogus – sėkla* (1990), grupės „Žalio lapo“ akcija *Aktyvacija* (1990) ir kt.). Istorijos, etnografijos ir kiti su tautiškumu susiję diskursai meninėse praktikose buvo artikuliuojami tik labai bendrais, mitologiniam naratyvui ir ritualui būdingais stilistiniais bruožais („Žalio lapo“ performansas *Geležinis vilkas* (1988), akcijos *Angakokas* (1990), *Begalybės suvokimas* (1990) ir kt.). 1988–1991 m. lietuviškame akcionizme labiausiai išreikšti ekologijos, etnologijos ir atgimimo diskursai po valstybės nepriklausomybės įtvirtinimo faktiškai nunyko kaip nebeaktualūs.

Gauta 2015 11 06

#### LITERATŪRA

- (Ne)priklausomo šiuolaikinio meno istorijos, sudarytojai Vytautas Michelkevičius, Kęstutis Šapoka, Vilnius: Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga, 2011.
- Alexander Jeffrey C., *Trauma. A Social Theory*, UK: Polity Press, 2012.
- Anderson Benedict, *Išivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų k. vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Clark Terry D., „Nationalism in Post-Soviet Lithuania: New Approaches for the Nation of „Innocent Sufferers““, in: *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*, ed. Lowell W. Barrington, University of Michigan, 2006, p. 162–186.
- Donskis Leonidas, *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*, Vilnius: Versus aureus, 2002.
- Foster Hal, „Obscene, Abject, Traumatic“, in: *October*, Vol. 78 (Autumn), p. 106–124.
- Jablonskienė Lolita, „Kitos šiuolaikinių menų vaizdų interpretavimo galimybės“, in: *Menotyra*, Nr. 1(18), 2000, p. 36–39.
- Jones Amelia, „Survey“, in: *The Artist's Body*, edited by Tracey Warr, Phaidon Press, 2000, p. 19–43.
- Kaplan E. Ann, *Trauma Culture. The Politics of Terror and Loss in Media and Literature*, Rutgers University Press, 2005.
- Kristeva Julia, *Powers of Horror. An Essay on Abjection*, New York: Columbia University Press, 1982.
- Linderman Deborah, „Review“, in: *Substance*, Vol. 13, No. 3/4, Issue 44–45: *Gilles Deleuze*, 1984, p. 140–142.

Marcinkevičius Justinas, in: *Atgimimas*, 1988 09 16, Nr. 1, p. 1.  
*Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia:*  
 Mokslinė monografija, mokslinės redaktorės Jūratė  
 Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.  
 Šepetys Nerijus, „Pabudome ir kelkimės. Keli etiudai apie Sąjūdžio  
 vaikystę“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2003, Nr. 5, p. 224–232.  
 Vasinauskaitė Rasa, „Perkūros laikas. Identiteto paieškos Jono  
 Vaitkaus ir Oskaro Koršunovo spektakliuose“, in: *Pažymėtos  
 teritorijos: straipsnių rinkinys*, sudarė Rūta Goštautienė,  
 Lolita Jablonskienė, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 192.  
 Vitkienė Virginija, „Patirties įsisąmoninimas arba tautinio  
 identiteto apraiškos šiuolaikinėje Lietuvos dailėje“, in:  
*Mokslo darbai*, 2005/5 (104), p. 59–65.  
 Žukauskaitė Justina, „Gedimino sapnas, arba triukšmas dėl  
 noise'o“, in: *Kultūros barai*, 2013, Nr. 7–8, p. 75–79.

#### INTERNETINĖS PRIEIGOS

Gasparavičius Gediminas, „Kur POST ARS palieka  
 pėdsaką?“, in: *7 meno dienos*, 2002 09 06, Nr. 533,  
 [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-20], [http://eia.libis.lt:8080/  
 archyvas/viesas/20110307054101/http://www.culture.  
 lt/7md/?leid\\_id=533&kas=straipsnis&st\\_id=289](http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110307054101/http://www.culture.lt/7md/?leid_id=533&kas=straipsnis&st_id=289).  
 Hartman Gary, „The Origins and Growth of Baltic Nationalism  
 as a Force for Independence“, in: *Lituanus*, Vol. 38, No. 3,  
 1993 (fall), [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-20], [http://www.  
 lituanus.org/1992\\_3/92\\_3\\_04.htm](http://www.lituanus.org/1992_3/92_3_04.htm).  
 Kreivytė Laima, „Piešinio (at)mintis. Marijos Teresės Rožanskaitės  
 darbų paroda galerijoje „Kairė–dešinė“, in: *7 meno dienos*,  
 Nr. 976 (8), 2012 02 24, [interaktyvus], [žiūrėta 2016-02-20],  
[http://archyvas.7md.lt/lt/2012-02-24/daile\\_2/piesinio\\_at\\_  
 mintis.html](http://archyvas.7md.lt/lt/2012-02-24/daile_2/piesinio_at_mintis.html).

## LITHUANIAN ART IN THE PERIOD OF NATIONAL LIBERATION IN THE LATE 20<sup>TH</sup> CENTURY: IMPLICATIONS OF EMBODIED POLITICS AND IDEOLOGY

*Giedrius Gulbinas*

#### SUMMARY

KEYWORDS: perestroika, rebirth, trauma, abjection,  
 ideology, performance, nationalism.

The paper deals with the period from 1988 to 1991,  
 which was marked by intense political events of national

liberation. At the same time, Lithuanian art experienced  
 strong transformations on the institutional level and  
 in the forms of expression. Performance and action art  
 were introduced into the practice of Lithuanian artists  
 and critical discourse, and it was considered the birth  
 of contemporary Lithuanian art. Therefore, the period  
 has attracted much attention among art historians in  
 Lithuania. Most of them agree that the art of the late 1980s  
 and early 1990s had a strong relation to the political events  
 of that time. Nevertheless, the question how the movement  
 for national liberation made an influence on art remains  
 unanswered. The main conceptual aim of this paper is to  
 define the discourse of national liberation and to see how  
 the artists of that time reflected it in their artistic practice.

The paper focuses on the research results presented  
 in the collective monograph *Sąjūdžio ištakų beiškant:  
 Nepaklusniųjų tinklaveikos galia* (edited by Jūratė  
 Kavaliauskaitė and Ainė Ramonaitė, 2011), which explores  
 the networks of various informal cultural circles and  
 popular and professional groups to explain the rise of  
 Sąjūdis. With the help of this research the dominant  
 discourses of that time are defined as follows: reformation  
 (perestroika), rebirth of the nation, ecology, human rights,  
 ethnography and the freedom of expression.

In the next step the artistic practices of the artists'  
 groups 'Post Ars' and 'Žalias lapas' are analysed according  
 to the logic of the previously defined discourse of national  
 rebirth. The conclusion of this paper is that the discourse  
 of national rebirth among the artists was reflected in  
 various ways from direct participation in political actions  
 to artistic actions which literally echoed the idea of  
 'rebirth of the nation and an individual'. Despite the fact  
 that the discourse of national rebirth was marked by open  
 nationalism, there was no hint of nationalism in the artistic  
 practices themselves.